

JÓZSA LÁSZLÓ

...et circenses

A bizánci tömegszórakoztatás és „szórakoztatóipar”

Római mintára nemcsak az ingyenes gabonaosztást, hanem a tömegszórakoztatást is megszervezték az újonnan alapított fővárosban (Neo Roma) és az egész Kelet-Római Birodalomban. Legfontosabb intézményei a hippodromok – a sportversenyek, színi előadások, állatviadatok terei. A színházakban vegyes produkciókban (akrobata- és bűvészműtávjában, táncos, zenés jelenetekben, feltehetően bábszínházi előadásokban is) gyönyörködhetett a közönség. Ellentétben a hivatalos szervezésű (fenti) rendezvényekkel, az ezredfordulóig továbbélő, ókori pogány játékok, karneválok, az utcai komédiások, csepűrágók alkalmi, de mindennapos fellépése, mindenféle organizáció és rendszer nélkül spontán keletkeztek.

Korábbi tanulmányomban (Józsa 2007) a római és bizánci elv és gyakorlat – ti. *panem et circenses* – első részével az ingyenes élelmiszer-ellátással, illetve a „szociális háló” részleteivel foglalkoztam. Mostani írásomban a kelet-római szegénypolitika második (nem kevésbé fontos) felét, a tömegek szórakoztatásának szervezetét és formáit vizsgálom.

A római császárság nagyszerű felismerése volt, hogy a nagyvárosba áradó nincstelenek segélyezésére és „féken tartására” nem elegendő a kenyér (gabona), hanem a tömegeket „el kell foglalni”, szórakoztatásukról gondoskodni kell. Így született meg a „*panem et circenses*” elve és gyakorlata. A Colosseum több tízezres nézőterén élvezhették a véres gladiátor-küzdelmeket, állatviadalmakat, a Tiberisen pedig az eljátszott tengeri csatákat. Nagy Konstantin rendeletére a Birodalom fővárosa, gazdasági és kulturális központja a Boszporusz partjára, az újonnan létesített Konstantinápolyba (Új Róma) került. A paloták, templomok, középületek elkészülte után (császári támogatással) megindult a keleti területekről a földönfutók, képzetlenek, falusiak beözönlése az új metropoliszba, ami oda vezetett, hogy a 4–5. században már a lakosság kétharmadát tették ki. A parasztok tömegesen hagyták ott lakóhelyeiket – ahol jókora adók sújtották a mindig bizonytalan kimenetelű mezőgazdasági tevékenységet –, és a nagyvárosban kerestek menedéket, mert ott nem kellett adózniuk, sőt, a kenyérükről (időnként borukról is) az állam gondoskodott. Konstantinápoly lakossága a negyedik évszázad végén (nem egészen 70 évvel

felavatása után) 400 000 főre tehető. A Kelet-Római Birodalom gabona-segélyéről, a fokozatosan kialakuló szociális ellátási rendszerről, a nincstelenek nyomorának enyhítésére szolgáló juttatásokról beszámoltam (Józsa 2007).

A tömegszórakoztatás szervezeteinek kialakulása

Az uralkodó és adminisztrációja mindenben a régi fővároshoz hasonlóvá akarták tenni a 4. század első felében felavatott Konstantinápolyt. Bréhier (2003) ekképpen vezeti be egyik fejezetét: „Az Új Róma nem hasonlított volna teljesen a Régihez, ha az *annona-osztáshoz* (így nevezték az ingyenes gabona ellátást) *nem kapcsolódtak volna a cirkuszi játékok*”. Nagy Konsztantin 325-ben (még az új főváros felavatása előtt) megtiltotta, hogy bűnözőket gladiátorságra ítéljenek, és beszüntetett mindenféle gladiátor-vidalt. Más szórakoztatási formákat és helyszíneket kellett kitalálni és létrehozni.

A római Colosseum párjaként I. Theodosziosz uralkodása idején (379–395) készült el a Hippodrom, az ókor (és talán mindmáig, Európa) legnagyobb stadionja, amelynek (legszerényebb becslések szerint) 370 m hosszú¹, 60 m széles küzdőterét U alakban fogta körül a nézőtér (Tompos és mtsai 1978). Negyven sorban emelkedtek a márvány ülőhelyek, amelyeken egyesek szerint 40 000, mások szerint 60 000 néző foglalhatott helyet². Ismerünk olyan adatot is, amely szerint a Hippodrom 450 m hosszú, 130 m széles, befogadó képessége 100 000 néző. Több rekonstrukcióját ismerjük, valamennyin impozáns, remekbe készült építmény, sok-sok szobor díszítéssel.³ A Daphné palota (a császári család és szolgálkai magánlakhelye) építészetiileg összeköttetésben állt a Hippodrommal. A pompás aréna látványosságát emelte a bejáratánál felállított, az Egyiptomból elszállított 45 m magas obeliszk, amelynek alsó részére a négy égtáj felé néző, páholyában elnöklő császárt és kíséretét faragták ki, alattuk napóra mutatta az időt. Az aréna másik végében – mintegy ellentéppontként – Theodosziosz emlékoszlopa állt. A diadaloszlopok napjainkban is láthatók Isztambulban, de a Hippodrom helyén már csak gondozott parkot találni. A hatalmas, füves küzdőterű stadion szolgált a sportversenyek, ünnepi rendezvények, színházi előadások, diadalmenetek, császári megjelenések, népgyűlések színhelyéül, de sok ezer néző előtt ott csonkítottak meg, vagy fejeztek le hat uralkodót is (II. Jusztiniánosz, III. Tiberiosz, Philipposz, II. Anasztásziosz stb.). A 6. században pedig a Hippodromban tört ki az ötvenezer életet követelő Nika-lázadás. A híres aréna több mint ezer esztendőn át szolgált a sportot és szórakoztatást, és még a török invázió előtt pár esztendővel is megtelt a nézőtér.

Valószínűleg a 4–5. században adták át a császári Nagy Palotán belül elhelyezkedő (a Hippodromnál kisebb befogadó képességű és küzdőterű)

1 Összehasonlításképpen: egy mai átlagos méretű labdarúgó pálya 115 m hosszú.

2 Folyóméterenként két ülőhelyet számítva 62 000 férőhelyesnek tarthatjuk a nézőteret.

3 A csodálatosan szép ló-szobrokat a keresztes hódítók Velencébe vitték, a Szt. Márk székesegyházon helyezték el. A szobrok közül állatviadal jeleneteket (krokodil és bika párharca stb.) ábrázolók, Róma jelképét az ikreket szoptató anyafarkas stb. fennmaradtak.

Tzükanisztériont, amelyről a 10. századi követ, Liudprand részletesen beszámol (a püspök Zucanistrum néven emlegeti). A Tzükanisztérionban udvari lovasjátékok, párviadatok és elsősorban labdajátékok zajlottak. A palota komplexumban található (kisebb) arénába is szabad bejáráruk volt a polgároknak. Anna Komnéné, a 11. században élt hercegasszony Alexiász című történeti művében megemlíti, hogy apja, (Alexiosz Komnénosz császár) egy lovas párviadalom szenvedett térd sérülést, amelynek következményeit egész életén át viselte (Józsa 2003).

Az új fővároson kívül a Birodalom több százezres lakosú, nagyvárosaiban (Alexandria, Karthágó stb.) szintén működtek (állami költségen létrehozott) hippodromok, melyek tevékenysége és „műsora” hasonló volt a konstantinápolyiéhoz, ugyanakkor ezekről jóval kevesebb írásos emlék maradt fenn. Kréta, Szíria, Palesztina, Egyiptom, Kis-Ázsia városaiban a stadionok és színházak középületnek számítottak, fenntartásukról a város gondoskodott.

A konstantinápolyi aréna használatba vételével egy időben – római mintára – megalakultak a cirkuszi „pártok” (démoszok), amelyeknek taglétszáma pár ezerre tehető, és amelyek több tízezres szimpatizánsaikkal jókora politikai erőt is képviseltek. Kezdetben négy démosz (a vöröseké, zöldeké, fehéreké és kékeké) alakult, később a vörösek a zöldekbe, a fehérek a kékekbe olvadtak be. A démoszok eredetileg sportegyletek, versenyszervezők voltak, a 7. századtól polgári és katonai funkciót is elláttak, Hérakleiosz császár idejétől (610–641) pedig az uralkodói parádék állandó szereplőivé váltak.

A cirkuszi pártok (az államkincstár támogatásával) tartották fent a stadion „háttér-intézményeit”: az istállókat, gyakorló pályákat, „torna-termeket”, vadállat-ketreceket stb. Nagy létszámú személyzetet foglalkoztattak. A fizetett versenyzőkön kívül lovászok, lóápolók, mesterek, orvosok, állatorvosok, énekesek, színészek, költők, zenészek, bohócok, artisták, táncosok és tánctanárok, szervezők stb. tartoztak az állományukba, összesen több száz főnek nyújtottak megélhetést (Rambaud 1870). Néhány alkalmazottat és azok beosztását név szerint ismerjük. A 6. század első harmadában a zöldek cirkuszi állatainak gondozója Akakiosz (Theodóra, a későbbi császárné apja), táncmesterük pedig Asztériosz volt. A démoszokat, illetve a Hippodrom attrakcióit, valamint egyéb (nem az arénához kötött) látványosságokat és szórakoztató műsorokat külön kincstár – a hadi, lovassági, egészségügyivel stb. egyenértékű és rangú – szekrétion finanszírozta. A középbizánci korszakban (8–11. század) sok ezer aransolidusra⁴ rúgtak a költségek.

A Hippodrom „műsora”

Sportrendezvények. A sporteseményeken és színházi előadásokon nem a taps, hanem a kar magasba lendítése jelentette a tetszésnyilvánítást. A produkciókat a Birodalom 1100 éves története alatt mindvégig vala-

⁴ Az aransolidus a középkori Európa legjobb és leginkább értékálló pénze. 1 solidus 4,55 g aranyat tartalmazott.

mennyi polgár ingyenesen megtekinthette. Voltak időponthoz kötött, úgynevezett „naptári versenyek”: január 1-jén, május 1-jén (a város felavatásának évfordulóján), május 21-én (Nagy Konsztantin emléknapján), július 20-án (szent Illés napján), valamint húshagyó kedden és a böjt utáni első hétfőn. I. Jusztiniánosz uralkodásáig az a szokás járta, hogy a hivatalba lépő konzulok működésük első hetében saját költségükön két fogathajtó versenyt rendeztek. Jusztiniánosz 541-ben ezt megszüntette, s a későbbiekben a démoszok javaslatára, császári parancsra küzdöttek a sportolók. Az „alkalmi” rendezvények közé tartozott a bíborban született császári utód világra jöttének ünnepe, a baszileosz születésnapja, ill. a házasságkötése tiszteletére, koronázási, vagy győzelmi ünnepségre meghirdetett küzdelmek. Szinte minden hétre jutott egy-egy esemény.

I. Theodosziosz 394-ben betiltotta az Olimpiai Játékokat, ám más formában, az ókoriaktól részben eltérő sportágakban ezután is számos alkalom nyílt a versenyzésre. A démoszok színeit viselő kocsihajtókon kívül birkózók, diszkoszvetők, távolugrók, nyilazó céllövők vetélkedtek, lovaspóló-szerű mérkőzéseket játszottak. Nemcsak „profi” versenyzők és hivatásos színészek, hanem olykor „amatőrök” is felléptek. León Diakonosz⁵ *Hisztória* című művében megemlékezik Ioannész Tzimiszkész császár (969–976) teljesítményéről. Az uralkodó egy üvegre labdát helyezett, majd vágató lóva hátáról egy bottal leütötte azt, úgy, hogy az üveg sértetlen maradt, sőt meg sem mozdult. A historiográfus szerint Tzimiszkész különösen az ugrásban és lovaspóló játékokban tűnt ki, s állítólag egy gyűrűn is át tudta lőni nyilát⁶. A Hippodrom rendezvényei a déli órákban kezdődtek és napnyugtáig tartottak. Rendszerint több „műsorszám” szerepelt a programban, de a legnagyobb érdeklődés a kocsiversenyeket kísérte. A nézők (és az uralkodó is) vagy a zöldek, vagy a kékek „pártját” támogatták, s a szurkolók között nem egyszer tettelegességig fajuló összetűzésekre került sor. A sportvetélkedők között színházi és cirkuszi mutatványok, táncbemutatók, zeneszámok, vadállat-heccsek, idomított állatok produkciói szórakoztatták a publikumot.

Az *akrobatikus* mutatványokról elvétele fellelhető tudósításokból (ami-lyen pl. a *Szeilénosz tánca* című költemény, vagy a levegőakrobaták, az egyensúlyozó számok leírása Liudprandtól) arra kell következtetnünk, hogy ügyességben, az előadások látványosságában és veszélyességében nem maradtak el a napjainkban látható cirkuszi bemutatók mögött (lásd alább).

Színházi előadások. Bár Hadzisz a „Bizánci irodalom kistükré” című művében azt állítja, hogy „Bizáncban nem létezett színház”, számtalan írásos és tárgyi emlék bizonyítja az ellenkezőjét, vagyis hogy rendszeresen tartottak színi előadásokat. Jóllehet ismerték és olvasták az ókori szerzők tragédiáit és komédiáit, valószínűtlen, hogy ezeket vitték volna színre. Mai fogalmaink szerint inkább az esztrád műsorokhoz, semmint a klasszikus vagy modern teátrumi produkciókhoz lehettek hasonlóak.

⁵ León Diakonosz 10. századi történetíró, akinek személyéről semmit sem tudunk.

⁶ A nyugat-európai feudális uralkodókról elképzelhetetlen volt, hogy részt vegyenek nyilvános szórakoztató rendezvényeken.

A színészek, színházi műsorok és produkciók

Bizáncban a szereplők nemcsak férfiak lehettek (mint az ókori görögök-nél), sőt, több női fellépőről maradt feljegyzés. A kora bizánci időkben (4–7. század) a fővárosi aktorok száma 1000–1500-ra, a közép-bizánci korban (8–11. század) az összes előadó 4500–5000 főre tehető. A színésznők, énekesnők, táncosnők, zenész lányok nagy többsége Thália szolgálata mellett prostituált is volt, aki főként az előadások látogatóit elégítette ki, gyakran bevonva azok családtagjait is. Jóllehet a mutatványos nők nem tartoztak a „hivatásos” örömlányok közé, mégis annak tekintették őket. Ez derül ki a Codex Justinianus (CJ. 9.9.28 §) rendelkezéséből, amely kimondja, hogy nem büntethetők házasságtörés (ti. saját és klienseik frigye) vádjával, mert köztudott, hogy prostituáltak. A scenicae (= színésznők) a meretrixek „felső” rétegéhez tartoztak, gyakorta magasabb jövedelmet szereztek testük áruba bocsátásából, mint színházi működésük-ből. Jacob (451–521) mezopotámiai püspök „Harmadik homília a színházak szereplőiről” című munkájában így vélekedik: „... a táncok a bujaság szülőanyjai”. A püspök szerint a szereplők átlátszó muszlin ruhákban jelentek meg, ami nemcsak körvonalait, hanem testük meztelen részleteit is láttatni engedte. Arról is beszámol a főpap, hogy a transzjordániai Madaba egyik palotájának mozaikján ábrázolták a színi előadást, amelyen egy színésznő és egy szatír szex-jelenete látszott. Nagy Jusztinianosz már említett Codexében, továbbá az Eklogéban, az Épitoméban, a Basilikában, a Szünaxáriában (ezek különböző korokban készült törvénykönyvek) szó esik a színészekről; a Gazai Chorikioszban, valamint az egyiptomi Oxürüncoszi Papiruszokban (történeti irományok) részletes beszámoló olvashatunk életkörülményeikről, társadalmi megítélésükről. A színészeknek jelentős privilegiumokkal rendelkező szakmai testületük volt. Az is kiderül, hogy a poliszok a színész testületet és a színészeket anyagilag is támogatták. Más írásokból megtudhatjuk, hogy az idők során a színészek társadalmi presztízse jócskán csökkent, s megalázott helyzetükből úgy tudtak kitörni, ha egyházi pályára léptek, vagy ha törvény, hatósági rendelkezés kiemelte őket (Kotzaminidou 1980).

I. Jusztinianosz titkárától értesülünk, hogy a (minden előképzettség nélküli) lányok serdülő korukban léptek a színpadra, s ugyanakkor kezdték meg örömlány tevékenységüket. Theodóra nővére, Komitó jól kereső kurtizán, hűgát szolgálójaként vitte be a teátrumba. A még serdületlen, közösülésre képtelen kislány egyéb módon szórakoztatta a színházlátogatókat. Amint eléggé felcseperedett, maga is fellépett szereplőként, és elkezdte prostituált pályafutását. Mutatványának ismertetése szintén Prokopiosznál olvasható: a színpadon meztelenül, csak nemi szervét eltakarva jelent meg, „... aztán hanyatt feküdt a padlóra, és néhány, ezzel megbízott szolgáló árpaszemeket szórt az ágyékára. Ezeket aztán beidomított libák a csőrükkel összeszedeggették és megették”. Ilyen és hasonló produkciók tették ki a színi előadások nagy részét. Minden jel arra mutat, hogy a színpadi jeleneteket táncsal és zenekísérettel adták elő, csörgődobbal cifrázták a ritmust. A muzsikáról sajnos nem maradt leírás, azt azonban ismerjük, hogy a teátrumokban (és a Hippodrom előadásain) számos fuvolás, sí-

pos, kürtös⁷, lantos, más hangszeren játszó lány lépett fel, akik „kibérelhetők” (mind szórakoztató, mind szexuális szolgáltató célból) kerti és házi ünnepélyekre, magán „partikra”. A műsorban szerepelt bohóctréfa, bűvészmutatvány, idomított állatok produkciója és erotikus tánc. Népszerűek voltak az ókori Rómától örökölt mimus előadások, amelyek Bizánc bukásáig „telt házat” vonzottak (Tinnefeld 1974). A mimus tulajdonképpen pantomim, amely az élet eseményeit viszi színre, tréfás, satirikus formában. Témái az ostobaság, örökség-hajhászás, impotencia, iszákosság, kerítők, házsártos asszonyok. A szereplők különféle színekkel festették ki arcukat, díszes ruhát, parókát viseltek, a férfiakon gyakorta hatalmas fallosz ékeskedett. Xenophón Szümposzionjában említi a bábjátékot, ami nemcsak az ókorban, hanem a bizánci időkben is kedvelt, de sem a bábjáték, sem az árnyjáték figuráiról, mondandójáról nem maradt fenn feljegyzés.

Színi előadást tartottak a Hippodromban, császári udvarban is, de külön erre a célra épített színházak is voltak. A császári palota termeiben tánckarok, énekesek léptek fel, dalnok versenyeket rendeztek. A Birodalom nagyobb városaiban (Jeruzsálem, Jerikó, Szküthopolisz, Karthágó, Oxürünkosz stb.) szintén működött színház (Dauphin 1996).

Kérdés, hogy valóban csak ilyen hitvány „nyersanyag” állt-e a színházak rendelkezésére. A bizánci irodalommal foglalkozó szerzők többsége csak a (vallásos és világi) költeményeket, regényeket, elbeszéléseket, történetírást említi. A népi irodalomban szerelmi költemények, epikai művek, krónikák, lovagregények meglétét tárgyalják. Kétségtelen, hogy a bizánci korból semmiféle drámai alkotás nem maradt ránk, ami persze nem jelenti azt, hogy ne lett volna. Erre utal Ióannész Tzetész⁸ költeménye a „Tragédiáról meg a komédiáról”. Mondandója szerint mindketőt meg kell ismerni, a kettő között pedig átmenet (ahogyan mondja, a „híd”) a szatírjáték. Párbeszédes, előadásra alkalmas vallásos verset Ignatiosz nikeai metropolita írt, a 9. század végén. Ebben Isten, a kígyó, Ádám és Éva beszélget a paradicsomban. Állítólag Nazianzi Szt. Gergely alkotott (pontosabban Euripidész tragédiáiból összetákolt) egy 1273 versszakból álló drámát „A szenvedő Krisztus” címmel, amellyel a korai kereszténység idején éledező világi alkotásokat akarta helyettesíteni. Ugyancsak a 4. században született az „Al-Querdus” liturgikus témájú dráma, amely a mártíromságot ábrázolja, népszerűsíti. Liudprand a 10. század közepén tapasztalta, hogy „Illés prófétának a mennyekbe való elragadtatását színpadi játékkal ülik meg”. Sajnos a püspök semmit nem árul el arról, hogy milyen volt az előadás.

Nem mondható, hogy a színházi produkcióknak erkölcsjavító hatása lett volna. Nem csodálkozhatunk, ha egy-egy buzgón vallásos uralkodó és főpap igyekezett keretek közé szorítani. I. Theodosziosz megtiltotta a magisztrátusoknak, hogy a délutáni órákban részt vegyenek bármilyen látványosságon, márpedig ezekben az órákban tartották a legobszcénebb játékokat. Törvényben mondta ki (nem sok sikerrel), hogy a színésznők ne viseljenek ékszereket, parókát, díszes ruhákat, és hogy ke-

⁷ A jászberényi „Lehel kürtje” is valószínűleg bizánci cirkuszi hangszer volt.

⁸ Ióannész Tzetész (1110–1170) Konstantinápolyban élt költő és udvari tisztviselő.

resztény nem lehet színész. Kortársa, Aranyszájú Szent János (a 4. század végén Konstantinápoly pátriárkája) elítélte a színházat, a mimust, a színésznőket, viselkedésük, álhajuk, arcfestésük, meztelenkedésük, durva nyelvezetük miatt. Kárhoztatta az előadások dallamait, trágár szövegeit, cselekményüket a házasságtörés és szexuális bűnök ábrázolása okán. Szerinte a színház a csábítás melegágya. Szt. János véleményét az ortodox egyház magáévá tette, s ez az álláspontja, mind a mai napig. A trullloszi zsinat 692-ben megtiltotta a papoknak a lóversenyen, színházi és pantomim előadásokon, táncmultságokon való részvételt. Nem jelenhettek meg a (csaknem az ezredfordulóig megtartott) pogány ünnepeken (Pán-ünnep, bacchanália stb.), és semmiféle olyan rendezvényen, ahol a nők férfiruhát, a férfiak nőit öltöttek.

Az utcai szórakoztatások, látványosságok

A legnépszerűbb látványosságok a császári körmenetek⁹, diadalmenetek voltak, amelyek láttán az utca két oldalán felsorakozó tömeg vagy az élvezetének, vagy hangos nemtetszésének adott kifejezést, s az események napokra beszédtemát adtak a plebsnek. A nyilvános ünnepek, hivatalos ceremóniák mindig zeneszóval, többnyire orgonakísérettel¹⁰ zajlottak, de gyakran szólt harsona, kürt, síp is. Igen népszerűek voltak, és nagy tömegeket vonzottak az ókorból „örökölt” pogány (bacchanáliák, Pán-ünnep, szatírjátékok stb.) és a népi ünnepek, a kalendák, vagy brumáliák. A december végétől január közepéig tartó kalendákon jelmez, álarcos felvonulás, táncmultságok (azt mondhatnánk: utcabál) szerepeltek a műsoron. Ilyenkor a férfiak női, az asszonyok férfi ruhában mutatkozhattak, más, (nem ünnepi) alkalommal ezért súlyos büntetés járt. A köznép élvezte, a papság elítélte, az állami hivatal eltúrte ezeket a megmozdulásokat. Nem mellékes velejárója volt a népi multságoknak a tömeges részegeskedés, a mértéktelen borivás¹¹. A kalendáknak a kereszties hódítás és Konstantinápoly elfoglalása vetett véget. A pogány jellegű ünnepeken (Aphrodité- és Pán-ünnepek, Dionüszoszi játékok, bacchanáliák stb.) vaskos gúnyolódás, humoros előadások, olykor tettelegességig fajuló nézeteltérések jelentették a látnivalót. Persze nemcsak a nincstelenek, rabszolgák, a plebejus tömegek, hanem katonák, a középréteg (kishivatalnokok, mesteremberek, kereskedők), sőt a császár és az arisztokrácia tagjai is részt vettek. Minden tiltás ellenére egy-egy pap vagy szerzetes is felbukkant a nézők között. Az állandóan jelen lévő,

⁹ A császárt ünnepeken kb. 6500 hivatalnok és pap díszes öltözékben kísérte a palotából a Hagia Szófia székesegyházba.

¹⁰ Bizáncban fejlett hangszerkészítő ipar volt. Mind víziorgonát, mind mechanikus fűjtatós orgonákat gyártottak, sőt 757-ben a frank királynak küldött a császár orgonát. A Karoling birodalomban ekkoriban még nem tudtak orgonát készíteni, ezért csodálatot váltott ki a bizánci uralkodó ajándéka (Angold 2000).

¹¹ Bizáncban víz helyett is bort ittak, pontosabban vízzel hígított bort fogyasztottak. Az ünnepek-mentes hetekben sem számított ritkaságnak a társadalom minden rétegében a részegeskedés.

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETE

nagy számú külföldi vendég szájtátva figyelte a látványos, mozgalmas műsorokat.

Az utcai multságoknak aktív résztvevője majdnem minden polgár, azonban akadtak olyan szórakoztató események, amelyeknek „csak” nézője lehetett. Bár kevés híradás maradt, az ismertek fontosak, sokat mondták. Egy utcai mutatványos hatalmas termetű idomított kutyájával vívta ki a nézők csodálatát. Erről számol be Ióannész Malalasz 6. századi tudós történetíró:

„Gazdája megállt a piactéren, a bábész tömeg köréje csődült. Ekkor az ácsorgóktól átvette a gyűrűket, úgy, hogy a kutya nem láthatta. A gyűrűket a földre rakta és homokkal betakarta. Aztán ráparancsolt a kutyára, keresse meg a gyűrűket, s adja vissza kinek-kinek a sajátját. A kutya szaglászni kezdett, megtalálta, és a szájában mindenkinek odavitte a gyűrűjét. Ugyanez a kutya a különböző császároktól vert rengeteg pénzérmét nevük szerint szétválasztotta. ...a körülállók közül a terheseket kivéve mindig eltalálta az igazat...” (Kapitánffy István fordítása)

Mindennapos bámulni való a főváros terein a medvetáncoltatás, olykor 3-4 állat szinkron fellépése. A tágas főutakon kötél-táncosok, bűvészek, „gumi-emberek” produkáltak magukat¹². Ez utóbbiakról ezt olvashatjuk Nonnosz Panopolitész (5. század) Szeilénosz tánca című költeményben:

„...most meg a földről légből szökelt ugrós saruban, a szeme ég fele rebtent.

*S hol hamar összeütötte a talpát, dupla robajjal,
Hol szétrúgta legott: egyaránt is ropta remek-jól.*

...

*Jobb talpán azután megtorpant, térde se görbült
S ujhegyen állt bal lábbal, avagy meghajtván a térdét
Tapsolt két tenyerével*

...

*S rögtön a pörgő tánc örvénylő forgatagában
Tántorodott le hanyatt, s tejerült karikába remek-jól,
Míg homorú talpát kitekervén kapta nyakába...”*

(Kárpáty Csilla fordítása)

Liudprand püspök, Ottó császár követe Bizáncban, beszámol a császári udvarban, 949 decemberében látott, egyensúlyozó akrobata mutatványáról. A férfi egy 24 láb (kb. 7 méter) hosszú rudat a homlokán balanszírozott. A póznára két másik akrobata is felmászott, s annak csúcsán tornáztak. Úgy tűnik, nem lehetett ritka ez a produkció, mert évszázaddal korábbról is ismerünk leírást. Eszerint a pózna végére egy deszkalap volt erősítve, azon vívott egymással tréfás csatát két kisfiú.

¹² Bizáncban rendszeres testgyakorlás, akrobataképzés volt (Józsa és Kannus 1989)

Következtetések

A bizánci politika és adminisztráció nemcsak az ingyenes gabonaosztással, évről évre bővülő szociális juttatásokkal és intézményrendszerrel kívánta megakadályozni, vagy legalábbis csökkenteni a lakosság kétharmadát kitevő plebejusi réteg nyomorát, elégedetlenségét. Jól alkalmazta a „panem et circenses” gyakorlatát, nem kímélte az anyagiakat, hogy népszerű, nagy tömegeket vonzó versenyeket, előadásokat rendezzen. Megteremtette a szervezeti formát, lehetőséget biztosított a szereplőknek, és szemet hunyt a durva, trágár (de a nézőközönségnek tetsző) megnyilvánulások fölött. A hatóságok nem elégedtek meg a „felülről szervezett” cirkuszi játékokkal, színi előadásokkal. Nem csak eltűrték, támogatták is a vásári komédiázást, a spontán fellépő utcai akrobatákat, bűvészeket, állatidomárokat. A hatalmas város piacterein, parkjaiban, széles sugárútjain hol itt, hol ott tűntek fel a csepűrágók, táncosok, zenészek, napról napra megismételve produkcióikat, de mindig szórakoztatva közönségüket.

Ellentétben a római kereszténység területeivel, Bizáncban nem jött létre a vallásos dráma, nem készültek passiójátékok. Az ortodox liturgia nem fogadta be a templomi hangszeres muzsikát (noha számtalan, kiváló orgonát készítettek), vokális zenéjük komor, fenséges hangzású. Konstantinápolyban elképzelhetetlen volt a nyugati középkori templomokban vagy templom körüli területeken (gyakran a temetőkben) rendezett táncmulatság. A Kelet-Római Birodalom népeit nem jellemezte a korabeli nyugat-európaiak mérhetetlen tánc-szeretete. Az ének, a tánc és hangszeres muzsika az egyházi szférától jól elkülönítve, kizárólag a világi szórakoztatást szolgálta. Tudatosan használták a (nem csekély) társadalmi és gazdasági feszültségek csökkentésére, oldására. Talán ennek tudható be, hogy Bizáncban intézményesített, jól szervezett, sokoldalú szórakoztatóipar jött létre.

Irodalom

- Angold, M. (2002): Bizánc. Budapest. Generál Press Kiadó, (58. és 141.)
- Beck, H. G. (1983): Byzantinische Erotikon: Orthodoxie-Literatur-Gesellschaft, München. (6-29).
- Bréhier, L. (2003): A bizánci birodalom intézményei. Budapest. Bizantinológiai Intézet Alapítvány kiadása, (197-200).
- Dauphin, C. (1996): Brothels, baths and babes prostitution in the Byzantine Holy Land. *Classics Ireland*. 3, 1-11.
- Dunning, E. (1973): The structural-functional properties of folk-games and modern sports: A sociological analysis. *Sportwissenschaft*, 3, 215-232.
- Hadzisz, D. (1974): A Bizánci irodalom kistükre. Budapest, Európa Kiadó, (315).
- Hausig, H. W. (1959): *Kulturgeschichte von Byzanz*. Stuttgart, A. Körner.
- Ignatiosz (1974): Ádám és Éva. In: Hadzisz D.: A Bizánci irodalom kistükre. Budapest, Európa Kiadó, (355-358).
- Józsa, L., Kannus, P. (1989): A fizioterápia kialakulásának története. IV. Bizánc és az arabok. *Balneologia, Rehabilitáció, Gyógyfürdőügy*. 4, 430-435.
- Józsa L. (2003): Beteg császárok Bizánc trónján. *Orvostörténeti Közl.* 182/185, 35-56.

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETE

- Józsa, L. (2007): A szociális ellátás rendszere a Bizánci Birodalomban. (Történeti visszpillantás). *Esély*, 18 (2), 63–76.
- Kazsdan, A. P., Litvarin, G. G. (1961): Bizánc rövid története. Gondolat Kiadó, Budapest, (149. és 181–182.)
- Komnéné, Anna (2002): *Alexias*. Szeged, Lectum Kiadó.
- Kotzaminidou, M. (1980): On the conditions of life of the actor in Byzantium. 6th. Byzantine Studies Conference. Washington, DO. (27–28).
- Liudprand (2005): in Classen, P., Cremonai Liudprand. Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása, (465–531).
- Maguire, H. (1999): The profane aesthetic in Byzantine art and literature. *Dumbarton Oaks Papers*, 53, 189–205.
- Malalasz Ióannész (1974): Egy csodakutya Bizáncban. In: Hadzisz, D.: A Bizánci irodalom kistükre. Budapest, Európa Kiadó, (83).
- Prokopiosz (1984): *Titkos történet*. Budapest, Helikon Kiadó
- Rambaud, H. (1870): *De byzantino Hippodromo et de circensibus functionibus*. Paris, (67–90).
- Ryan, A. J. (1968): A medical history of Olympic Games. *Amer. J. Med. Ass.* 205, 715–720.
- Schreiner, P. (2003): *Bizánc*. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása.
- Summer, W. G. (1978): Népszokások, szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Budapest, Gondolat Kiadó, (848–869).
- Tinnefeld, F. (1974): Zum profanen Mimos in Byzanz nach dem Verdikt des Trullanus. *Byzantina*. 6, 323–343.
- Tompos, E., Zádor, M., Sódor, A. (1978): Az építészet története. Középkor. Bizánc és az iszlám építésze. Budapest, Tankönyvkiadó, (35–82).
- Tzetzész, Ióannész (1974): Tragédiáról meg a komédiáról. In: Hadzisz, D.: A Bizánci irodalom kistükre. Budapest, Európa Kiadó, (383–386).